

Taswira ya Ulemavu wa Akili kama Mtindo wa Uzinduzi wa Jamii: Usawiri wa Mzee Gae katika Riwaya ya *Dunia Mti Mkavu* ya S. A. Mohamed

Beth N. Mutugu
Chuo Kikuu cha Kenyatta

Ikisiri

Makala hii inashughulikia matumizi ya taswira ya ulemavu wa akili kama mbinu ya uzinduzi wa jamii katika riwaya ya *Dunia Mti Mkavu* (1980) iliyoandikwa na Said Ahmed Mohamed. Kwa mujibu wa makala hii, ulemavu wa akili ni hali ya mtu kutokuwa na akili yenye urazini wa binadamu wa kawaida. Hali hii inadhihirika kutokana na mwonekano wa mtu, maneno na tabia zake. Matumizi ya mtindo huu yanalenga kuwasilisha maana halisi na mwafaka zaidi kwa uzito uliokusudiwa. Kama anavyosema Elran (2011), wahakiki wa kazi za fasihi wanapaswa kufahamu umuhimu wa taswira kama nyenzo ya kuwasilisha ujumbe kuhusu masuala mbalimbali yanayowakabili wanadamu. Makala hii imeangazia Mzee Gae, mmoja wa wahasika wakuu katika riwaya hii ambaye kwa mujibu wa wanajamii wenzake, anadhihirisha sifa za kuwa na ulemavu wa akili. Elran anasisitiza kuwa mwandishi anapotumia taswira fulani kama mtindo wa kuwasilisha ujumbe wake, anafanya hivyo kwa sababu mahususi. Taswira ya ulemavu wa Mzee Gae ni mfano wa namna ambavyo ulemavu wa akili unaweza kutumiwa na mwandishi kama mtindo wa kuwasilisha maudhui yake. Katika makala hii, Said Ahmed Mohamed amemsawiri Mzee Gae kama mhusika mwenye ulemavu wa akili. Hata hivyo, ulemavu huu unaibuka kama nyenzo muhimu ya kuwahamasisha wanajamii watambue hali ya dhuluma na unyanyasaji inayowazunguka ili waelewe kuwa kuna haja ya kuleta mabadiliko.

1.0 Utangulizi

Mtindo ni mbinu anayotumia mwandishi ili kuwasilisha maudhui yake. Kama wanavyosema Leech na Short (1981), matumizi ya mtindo mahususi katika riwaya za kubuni huashiria mazingira ya mwandishi na tajiriba yake. Fasihi ni njia ya kujieleza na hivyo basi mtindo wa mwandishi wa kujieleza huathiriwa na hali mbalimbali zinazomzunguka. Aidha, fasihi inaweza kutumiwa kama mbinu ya kueleza masuala ya kisiasa, kijamii, kiuchumi na kitamaduni ambayo huenda hayawezi kuelezwa waziwazi kwa kutumia njia nyingine. Kwa hivyo, ili kubaini malengo ya mwandishi na sababu zake za kutumia mtindo fulani mahususi, mhakiki anahitaji kuzingatia hali halisi ya muktadha wa kijamii, kitamaduni na kisiasa iliyomzunguka mwandishi. Kwa mujibu wa Elran (2011), katika uhakiki wa fasihi, taswira za ulemavu zina umuhimu mkubwa kwa mhakiki na kwa

mwanahistoria kwa sababu zinaashiria mabadiliko ya kitamaduni na kihistoria. Kwa hivyo, mwandishi hutumia mtindo mahususi kwa lengo la kuwasilisha ujumbe kuhusu masuala yanayopatikana katika ulimwengu halisi wenye utamaduni na historia yake. Kama anavyosema Elran, badala ya kuchukulia taswira ya ulemavu wa akili kwa njia iliyo hasi, wahakiki wanapaswa kuzichunguza taswira hizi kwa kuzingatia muktadha wake. Hii ni kwa sababu waandishi wengi hutumia taswira za ulemavu wa akili kama njia ya kuwasilisha ujumbe na tajiriba zao kwa njia ya kipekee. Ili kuchanganua matumizi ya ulemavu wa akili katika riwaya ya *Dunia Mti Mkavu*, dhana ya ulemavu wa akili inahitaji kueleweka kwa mujibu wa matumizi yake katika makala hii. Hii ni kwa sababu dhana hii inaweza kufasiliwa kwa namna mbalimbali.

Kulingana na Mazrui (1978), fasihi ya Kiafrika ni chombo kinachokutanisha siasa na ubunifu wa Waafrika. Waandishi hutumia fasihi kama kifaa cha kupinga au kuunga mkono maaamuzi fulani ya kisiasa ama kutoa maoni yao kuhusu masuala mbalimbali ya kijamii na kisiasa. Madai ya Mazrui, Leech na Short yanadhihirika katika riwaya ya *Dunia Mti Mkavu*. S. A. Mohamed ametumia taswira ya ulemavu wa akili katika riwaya hii kwa lengo mahususi. Ulemavu wa akili umetumiwa kama kiashiria cha ujumbe au maana fulani katika riwaya hii. Kwa mujibu wa de Saussure (1983), usemi wowote wa binadamu una uwezo wa kuibua maana mbalimbali. Aidha, kiashiria chochote kinaweza kuwa na viashiriwa tofauti. de Saussure anaendelea kusema kuwa maana huundwa na kufasiliwa kupitia ishara mbalimbali. Hii ina maana kuwa ishara moja inaweza kuzua maana mbalimbali kutegemea matumizi yake kimuktadha. Maana inayoashiriwa inaweza kuwa ya moja kwa moja au fiche. de Saussure anaongeza kuwa ujumbe unaowasilishwa na taswira mbalimbali hujikita katika mifumo ya kijamii na miktadha inayoitawala kazi ya fasihi.

Kwa kuzingatia madai ya de Saussure, taswira ya ulemavu wa akili inaweza kufasiliwa kwa njia mbili; kwanza, ulemavu wa akili unaweza kuchukuliwa kama suala la tiba ambapo waathiriwa huonekana kama wagonjwa wanaohitaji matibabu. Pili, ulemavu wa akili unaweza kufasiliwa kama jazanda ama ishara inayotumiwa na mwandishi ili kuwasilisha ujumbe mahususi kwa njia fiche. Katika makala hii, ulemavu wa akili umefasiliwa kwa kuzingatia maana fiche kwa kuwa ulemavu wa akili wa Mzee Gae umechukuliwa kama mbinu ya mwandishi ya kuwasilisha maudhui kwa njia ambayo si ya moja kwa moja. Kwa hivyo, kwa mujibu wa makala hii ulemavu wa akili unachukuliwa kama hali ambapo mtu anasema mambo na kufanya matendo yanayoashiria kuwa amechanganyikiwa akili na kuonekana kama mwenye wazimu.

2.0 Dhana ya Ulemavu wa Akili

Kulingana na Prendergast (2001), dhana ya ulemavu wa akili huduwaza kwa kuwa inahusu maarifa. Maarifa ni jambo la kidhahania ambalo kimsingi huwa na kipengele muhimu kinachohusu uhalisia wa binadamu. Maarifa haya yanaweza kuwa ishara zinazoibua maana mahususi kwa kuwa kama wanavyodai wanasemiotiki, maana huundwa kupitia ubunifu na ufasiri wa ishara zinazoweza kuchukua maumbo mbalimbali. Kama anavyosema Freud (1920), tabia ya binadamu hutawaliwa na hali ya ubongo wake. Kwa hivyo, ni vigumu kueleza dhana ya tabia kwa kuwa ni suala la kisaikolojia. Freud anadai kuwa binadamu anapokumbwa na wasiwasi mkubwa, nafsi yake hutafuta mbinu za kukabiliana na hali hii bila mwenyewe kufahamu. Ingawa mbinu hizi zinamsadia mtu kupunguza wasiwasi alionao, zinamzuia kutafuta mbinu za kimantiki za kukabiliana na mambo yanayomvunja moyo. Jambo hili linaweza kumfanya mtu kuathirika na ulemavu wa akili na kuwa na tabia ambazo zinaenda kinyume na za binadamu mwenye akili razini.

Kwa mujibu wa Mackenzie (2014) na Felman (2003), ulemavu wa akili ni hali inayoashiriwa na tabia inayojirudiarudia. Tabia hii kwa kawaida huwa inaenda kinyume na matarajio ya wanajamii. Watu wenye ulemavu wa akili aghalabu hukinzana na wanajamii wengine kitabia na kimawazo. Mackenzie anaeleza kuwa baadhi ya dalili za ulemavu wa akili ni: Kufanya mambo yasiyo na urazini, kutowajibika, chuki, ukataji tamaa na kukosa uwezo wa kufanya maamuzi mwafaka. Mackenzie anaendelea kusema kuwa watu wenye ulemavu wa akili hudhihirisha mielekeo na tabia ambazo hazizingatii mila, matarajio na mitazamo ya wanajamii. Aidha, tabia za watu wenye ulemavu wa akili hukiuka kaida za kijamii. Prendergast (2001) anaafikiana na Mackenzie na Felman kuhusu sifa zinazodhihirishwa na watu wenye ulemavu wa akili. Anadai kuwa watu wenye ulemavu wa akili hudhihirisha mielekeo na tabia zinazoenda kinyume na itikadi na matarajio ya jamii. Prendergast anaendelea kusema kuwa ulemavu wa akili ni suala linalozua mjadala miongoni mwa jamii, wataalamu na asasi mbalimbali zinazoshughulikia masuala ya watu wenye ulemavu wa akili. Kwa kuzingatia haya, Prendergast anatoa maoni kuwa ulemavu wa akili ni suala la mjadala linaloweza kuelezwa, kusesitizwa na wakati mwingine kupotoshwa na wanajamii, wataalamu wa matini na miundo ya asasi mbalimbali za wanadamu wenyewe. Kwa hivyo, ulemavu wa akili unahitaji kufasiriwa katika muktadha wa jamii husika.

Kwa mujibu wa Foucault (1977), wanadamu kwa kawaida huwa ni wendawazimu na kwamba kutokuwa na kiwango fulani cha wazimu kunaweza kuchukuliwa kama ishara mojawapo ya kuwa na wazimu. Foucault anaendelea kusema kuwa ulemavu wa akili huhusishwa na binadamu, upungufu wake, ndoto zake na matarajio yake. Aidha, anasema kuwa ulemavu wa akili umefafanuliwa kutoka zama za *'Hippocrates'* hadi wakati wa imani na desturi za Wamisri na Wamaya. Suala la utamaduni ni muhimu katika ufafanuzi wa dhana ya ulemavu wa akili na matumizi yake kama mtindo, kwa kuwa kama anavyosema de Saussure

(1983), maana ya ishara hutegemea mifumo ya jamii ambayo kwayo watu hujifunza, pamoja na utamaduni wao. Kwa hivyo, taswira ya ulemavu wa akili inaeleweka kwa kuzingatia muktadha ambapo imeibuka.

Katika ufafanuzi wake kuhusu suala la ulemavu wa akili, Roberts (1980) anasema kuwa wanasaikolojia wanakisia kuwa chanzo cha ulemavu wa akili hupatikana ndani ya mwathiriwa. Wanasaikolojia hawachunguzi vipengele vya kijamii vinavyosababisha ulemavu wa akili bali wanachunguza sababu za kisaikolojia. Hata hivyo, fasihi huzingatia ufasihi mpana zaidi kuhusiana na chanzo cha ulemavu wa akili. Katika fasihi, ulemavu wa akili huchanganuliwa kimuktadha kwa kuzingatia hali mbalimbali zinazowazunguka wanajamii. Kama anavyosema Elran (2011), dhana ya ulemavu wa akili huchukuliwa kama inayoibua taswira ya mtu aliyechanganyikiwa kimawazo. Aidha, mtu huyu huwa ni mwenye akili punguani na hana mpangilio mwafaka wa fikra na hisia. Katika mahusiano yake na wanajamii; mtu mwenye ulemavu wa akili hujitokeza kama aliyetengwa na jamii. Elran anaendelea kusema kuwa ili kuelewa umuhimu wa jazanda za ulemavu wa akili, mhakiki anapaswa kuzingatia matini, muktadha na hali ya kisaikolojia na simulizi mbalimbali kuhusiana na ulemavu wa akili. Madai ya Elran ni muhimu kwa kuwa matini na muktadha wa matukio yatatumiwa kama data katika uhakiki wa matumizi ya taswira ya ulemavu wa akili wa Mzee Gae kama mbinu ya kuizindua jamii katika riwaya ya *Dunia Mti Mkavu*.

Kutokana na fasili mbalimbali za dhana ya ulemavu zilizowasilishwa na wataalamu tofauti inabainika kuwa ulemavu wa akili unaweza kutumiwa kama ishara inayoibua maana mbalimbali kulingana na muktadha. Kama anavyodai de Saussure (1983), maana huundwa kupitia ubunifu wa maumbo mbalimbali yanayowakilisha ishara zinazoweza kufasiriwa kwa namna tofauti ili kupitisha ujumbe mahususi kulingana na muktadha ambapo ishara hizi zinapatikana. Kwa hivyo, ili kubainisha ujumbe unaopitishwa na mwandishi kupitia ulemavu wa akili wa Mzee Gae, ni muhimu kuzingatia muktadha ambapo riwaya ya *Dunia Mti Mkavu* inajikita.

3.0 Muktadha wa Riwaya ya *Dunia Mti Mkavu*

Riwaya ya *Dunia Mti Mkavu* inajikita katika muktadha wa kisiwa cha Zanzibar. Kwa mujibu wa Ohly (1981), Zanzibar ilikuwa na makabila mbalimbali yaliyokuwa yakiishi katika visiwa kadhaa katika eneo la mashariki mwa Tanganyika. Visiwa hivi vilikuwa vimepata uhuru kutoka kwa Waingereza mwaka 1963. Baada ya uhuru, Waarabu waliokuwa wachache walipata nafasi nyingi za uongozi na Waafrika wakapata nafasi chache mno za uwakilishi bungeni licha ya kuwa walikuwa na asilimia hamsini na nne ya kura zote zilizopigwa katika uchaguzi wa mwaka 1963. Jambo hili halikuwaridhisha Waafrika. Kwa hivyo, Chama cha Afro-Shirazi kilichokuwa na Waafrika wengi kiliungana na chama cha mrengo wa kushoto cha Umma na pamoja, chini ya uongozi wa John Okello wakawaunganisha wanamapinduzi wapatao mia sita hadi mia nane katika kisiwa

cha Unguja. Wanamapinduzi waliungana na kumng'oa mamlakani Sultani wa Kiarabu na serikali yake. Msukosuko dhidi ya Waarabu huko kisiwani Zanzibar ulienea na maafa mengi yakatokea. Hatimaye, kiongozi wa Chama cha Afro-Shirazi, Abeid Karume alichukua uongozi na akawapa mamlaka wanachama wa chama cha umma. Kabla ya mapinduzi wenyeji wa Zanzibar walikuwa wanadhulumiwa na kunyanyaswa na Waarabu waliokuwa na uwezo wa kisiasa na kifedha. Mapinduzi haya yaliyofanyika mwaka 1964 yalileta mabadiliko kwa kukomesha maonevu, unyanyasaji na dhuluma iliyokuwa imekithiri kisiwani humo.

Matukio yaliyotokea Zanzibar yanasawiriwa na S. A. Mohamed katika riwaya ya *Dunia Mti Mkavu*. Watu walikuwa wanadhulumiwa na kunyimwa haki na mamwinyi waliokuwa wanamiliki nyenzo za uzalishaji mali. Wanajamii waliojaribu kupinga mfumo huu waliadhibiwa vikali na watawala waliofaidi kutokana na jasho la watu wa tabaka la chini. Mwandishi amemsawiri Mzee Gae kama sauti ya wanyonge na chombo cha kuwazindua watu kuhusu hali ya maonevu iliyotawala katika jamii husika.

4.0 Ulemavu wa Akili wa Mzee Gae kama Mbinu ya Uzinduzi wa Jamii

Sehemu hii itashughulikia namna ulemavu wa akili wa Mzee Gae ulivyotumiwa na mwandishi katika riwaya ya *Dunia Mti Mkavu* kama chombo cha kuwazindua wanajamii kuhusu hali ya kisiasa na kijamii iliyowazunguka. Kama anavyodai Roberts (1980), matumizi ya taswira ya ulemavu wa akili katika fasihi unaweza kuwa nyenzo ya kupigana na unyanyasaji katika jamii. Ulemavu huu unaweza kutumiwa na mwandishi kama ufunuo unaohamasisha watu kuhusu uhalisia unaowazunguka.

Kwa mujibu wa Mlacha (1987), S. A. Mohamed anazungumzia kuhusu ukosefu wa usawa na migongano ya kitabaka katika jamii ya kisiwa cha Unguja. Katika riwaya ya *Dunia Mti Mkavu*, Mzee Gae anajitokeza kama mhusika mwenye ulemavu wa akili. Usawiri wa Mzee Gae kama mtu aliyeathiriwa na ulemavu huu umefanywa kimakusudi na mwandishi kwa lengo la kuwasilisha maudhui yanayofungamana na harakati za kutetea haki na usawa katika jamii. Hii ni kwa sababu inadhihirika kuwa kihalisia alikuwa anayafahamu mambo yaliyokuwa yanamzunguka.

Katika riwaya hii, Mzee Gae anawakilisha watu wanaodhulumiwa. Maisha yake yanadhihirisha hali ya umaskini na unyonge iliyokithiri kabla ya mapinduzi yaliyotokea kisiwani Zanzibar. Mzee Gae ni mhusika wa kiishara ambaye anaashiria mabadiliko katika jamii ya kisiwa cha Zanzibar. Mwandishi anatumia ulemavu wa akili wa Mzee Gae kama njia ya kuwahamasisha wanajamii kuhusu hali halisi ya kisiasa iliyowazunguka. Ni mhusika wa kimapinduzi anayewakilisha wahusika wa aina yake katika jamii yoyote ile ambao hujitwika jukumu la kuwazindua wanajamii na kuwapa ari ya kuleta mabadiliko katika jamii yao.

Maneno ya Mzee Gae yanaashiria kuwa alikuwa amepitia maisha magumu ya dhuluma: Anasema:

Wa'linivunja kichwa changu kwa nyundo,'angeanza kumaka,'nyundo... yah, nyundo; yah, walinivuruga, walikivuruga kichwa changu' Na hapo angekitomasa kichwa chake kama vile akibonyeza fenesi. 'Waliparaganya,' angeendelea, 'yah, waliparaganya ubongo wangu, na halafu waliniita mbwa, dog, yah, mimi mbwa. Na mara nyengine waliniita Mswahili mwendawazimu. Walinitesa kama... he, he, he,' angecheka kwa kitisho, 'walinitesa kama mnyama. Kwa sababu... kwa sababu nilithubutu kuwaambia ukweli... Lakini nyinyi vijana wa sasa, haha, woga,' alivuma kama simba mkali, 'nyinyi ni majimbi tu si majogoo (Mohamed, 1980: 3).

Kutokana na maneno yake, inabainika kuwa Mzee Gae alikuwa amefungwa jela wakati fulani na kuteswa sana. Inadhihirika kuwa waliomdhulumu ni watu ambao hawakutaka kusikia ukweli kuhusu matendo yao ya unyanyasaji na walimwadhibu Mzee Gae kwa kuthubutu kuwaambia ukweli. Kauli hii ya Mzee Gae inadokeza chanzo cha ulemavu wa akili uliomwathiri. Anadai kuwa ulemavu wake ulitokana na mateso aliyopata huko jela.

Kupitia kwa namna ambavyo Mzee Gae anasitasita na kurudia maneno yake, msomaji anapata taswira ya mtu ambaye ana majuto na uchungu mwingi. Aidha, kauli yake inabainisha kuwa dhuluma, mateso na kudharauliwa kulikithiri katika jamii husika. Mzee Gae anatumia sitiara ya '*mbwa*' na '*Mswahili*' ili kufafanua dhuluma aliyokumbana nayo huko jela. Kwa mujibu wa Prahlad (1996), neno mbwa hutumiwa na watu weupe kama matusi wanapowarejelea watu weusi, hasa Waafrika. Prahlad anaendelea kusema kuwa neno mbwa lilikuwa linatumiwa sana na Wamarekani weusi kuwarejelea Waafrika. Katika muktadha huu, neno hili linaashiria watu ambao hawafuati taratibu zilizowekwa katika jamii. Ni neno linaloashiria mtu mwenye hadhi ya chini. Kwa hivyo, kumrejelea mtu kama mbwa ni ishara ya kumdunisha na kumdhalilisha. Kadhalika, kwa kumwita Mzee Gae '*Mswahili*,' wanyanyasaji anaowarejelea Mzee Gae wanadhihirisha ubaguzi kwa misingi ya kikabila. S. A. Mohamed ametumia ulemavu wa akili wa Mzee Gae kama sauti ya mnyonge, anayenyanyaswa na kudhulumiwa na anapojaribu kutafuta haki anaadhibiwa. Mzee Gae anathibitisha haya kwa kutumia tashbihi anaposema:

Walinitesa kama mnyama. Kwa sababu... kwa sababu nilithubutu kuwaambia ukweli. (Mohamed, 1980: 3).

Mzee Gae analinganisha mateso aliyoyapata na mateso ambayo kawaida huweza tu kuelekezwa kwa wanyama. Wanyama katika ulimwengu halisi hawapewi thamani kubwa kama binadamu. Maneno haya yanatoa picha halisi ya kiwango cha mateso aliyoyapata Mzee Gae alipokuwa jela ambapo alikuwa amefungiwa kwa kusema ukweli kuhusu namna watu wenye nguvu za kisiasa na kiuchumi walivyokuwa wakiwadhulumu na kuwanyanyasa wanyonge. Mateso haya yalilenga kumnyamazisha.

Licha ya kuwa si kawaida mtu mwenye ulemavu wa akili kutambua hali yake, Mzee Gae anaonekana kuelewa hali yake. Jambo hili linadhihirika katika maneno anayoyasema mwenyewe. Anadai kuwa ulemavu wake ulitokana na kugongwa kichwa kwa nyundo na kuteswa kwa kuthubutu kusema ukweli. Kulingana na Prendergast (2001), ulemavu wa akili ni dhana inayotokana na mtazamo wa jamii kuhusu mtu. Kwa hivyo, mtu mwenye ulemavu wa akili kihalisia hatambui kuwa ana ulemavu kwa kuwa mambo anayoyafanya au kuyasema kwake yeye huwa ni ya kawaida. Hata hivyo, mwandishi wa riwaya ya *Dunia Mti Mkavu* anaashiria kuwa Mzee Gae alifahamu kuwa wanajamii walikuwa wakimwita mwendawazimu kuashiria kuwa alikuwa na ulemavu wa akili. Ufahamu wa Mzee Gae kuhusu hali yake unaashiria kuwa alitumia ulemavu wa akili kama njia ya kukinga nafsi yake na mawazo yake dhidi ya hali ngumu ya dhuluma na unyanyasaji iliyomzunguka katika ulimwengu halisi. Kadhalika, ufahamu wa Mzee Gae kuhusu chanzo cha ulemavu wa akili uliomwathiri ni ishara kuwa mwandishi amejenga uhusika wake kimakusudi ili aweze kutimiza dhamira ya kuihamasisha jamii kuhusu hali ya dhuluma na unyanyasaji iliyowazunguka. Ni ishara kuwa ulemavu wake si wa kawaida bali unalenga kutimiza wajibu fulani. Ulemavu wa akili wa Mzee Gae unazua hoja kuwa mtazamo wa wanajamii kuhusu ulemavu wa akili wa Mzee Gae ulikuwa wa kawaida tu. Hata hivyo, wanajamii walihitaji kutafakari zaidi aliyokuwa akiyasema Mzee Gae badala ya kumchukulia kama mwendawazimu. Kadhalika, maneno yake licha ya kuonekana kuwa ya mwendawazimu, yanajitokeza kama wasia kwa vijana ili waweze kuwa mstari wa mbele kupigania haki na usawa na waweze kurudisha utu wao. Anasema:

‘Lakini nyinyi vijana wa sasa, haha, woga,’ alivuma kama simba mkali, ‘nyinyi ni majimbi tu si majogoo. Nyinyi si watu; watu; watu hudadisi nafsi zao. Na nyinyi mtakuwa watu mtakapoanza kudadisi nafsi zenu, mtakapoanza kupekua mazingira yenu; mtakapoangalia mambo kwa jicho kali; mtakapoanza kutafuta asili ya mambo. Lazima muulize, kwa nini, kwa vipi na kwa sababu gani? Hapo ndimo mlimo na utu. Sio domo kaya (Mohamed, 1980:3).

Maneno haya ya Mzee Gae yanatumiwa na mwandishi ili kuwakejeli vijana na wanajamii kwa ujumla kutokana na kushindwa kwao kupigania haki. Anatumia sitiara ya majimbi na majogoo kuwarejelea vijana. Neno jogoo linaashiria ukubwa, ukali na ujasiri ilhali neno jimbi linaashiria woga na unyonge. Jogoo hupigana na adui ili kuilinda jamii yake dhidi ya adui yeyote anayeivamia. Vivyo hivyo vijana wanapaswa kuwa katika mstari wa mbele kupigania jamii yao bila woga; wasiwe wanyonge na waoga kama majimbi ila wawe vijana wenye ujasiri (majogoo). Mzee Gae anatumia sitiara hii ili kuwazindua vijana waweze kutambua nafasi yao na jukumu lao katika kuleta mabadiliko katika jamii.

Kupitia kwa Mzee Gae mwandishi analenga kuwazindua wanajamii ili watambue uhalisia unaowazunguka. Mzee Gae anatumiwa kama sauti ya

kuwahamasisha watu ili watambue haki zao na kujinasua kutoka katika minyororo ya ukoloni mamboleo. Mwandishi anawahimiza wanajamii wadadisi mazingira yao na kujiuliza ni kwa nini maisha yao yako jinsi yalivyo, maisha ya unyonge na umaskini. Mzee Gae anasema:

Lazima muulize, kwa nini, kwa vipi na kwa sababu gani? Hapo ndimo mlimo na utu. Sio domo kaya (Mohamed, 1980: 3).

Mzee Gae alikuwa akiyaelekeza maneno haya kwa Fumu. Anamwambia Fumu kwamba kulikuwa na haja ya jamii kudadisi mazingira yao badala ya kuendelea kulalamika tu bila kuchukua hatua yoyote ya kurudisha hadhi na utu wao kwa kudai haki yao. Kama mwandishi anavyoeleza, athari ya maneno ya Mzee Gae ilikuwa wazi:

Mzee Gae: wenda wazimu wake, usodawi wake, ujuba au ufidhuli pengine; lakini pia ujasiri, ukweli, uthabiti na ushujaa. Maneno yake si rahisi kuyapeperusha...Na tabia yake isiyotikatika ilimuathiri kila mtu hapo kijijini pao. Hakusita kuwahujumu waliomuhujumu na kuwasimanga aliowadhania ni woga. Na huo ndio labda uliokuwa wazimu wake mkubwa (Mohamed, 1980: 2).

Mwandishi anaeleza namna maneno ya ujasiri, ukweli, uthabiti na ushujaa wa Mzee Gae ulivyowaathiri wanajamii. Aliwakashifu wanajamii aliोधania kuwa ni waoga. Maneno yake hayakueleweka moja kwa moja na ndiyo maana wanajamii walimchukulia kuwa ni mwendawazimu. Jitihada za Mzee Gae za kuwazindua wanajamii zinaonekana kufanikiwa kupitia kwa Fumu, aliyekuwa jirani yake. Mwandishi anaeleza kuwa Fumu alitafakari kuhusu maneno ya Mzee Gae. Anaeleza:

Na hapa nadhari ya Fumu ilikuwa dhahibu, ilirejea katika hali yake, mbali na kumbukizi. Katika upeo huo alikamata. Mwanzo kiini cha maneno ya Mzee Gae hakukigundua. Kilikuwa kama fumbo gumu lililomzidi kimo. Lakini baadaye nuru hafifu ilianza kupenya katika kiza alichokiweka mzee huyo. Kidogo kidogo nuru hiyo ilifunua siri kubwa iliyofichama, na baadaye Fumu alianza kubaini mambo. Aligundua (Mohamed, 1980:3).

Kama anavyosema Fumu, maneno ya Mzee Gae yalikuwa kama fumbo. Wanajamii hawakuelewa alichokuwa anasema; lakini Fumu alipoyatafakari aligundua kuwa ndani ya maneno yale kulikuwa na ujumbe mzito kwamba wakati wa watu kuamka na kuanza kutetea haki zao ulikuwa umewadia. Katika riwaya hii Fumu anajitokeza kama mmojawapo wa vijana waliokuwa mstari wa mbele katika harakati za kuleta mabadiliko kutokana na uzinduzi aliopata kutoka kwa Mzee Gae.

Matumizi ya ulemavu wa akili wa Mzee Gae kama chombo cha kuwazindua wanajamii yanadhihirika pia wakati Fumu alipoenda kumjulia hali kibandani mwake:

‘Shikamoo Mzee Gae,’ Fumu aliamkia kwa sauti nzito yenye pupa. Mzee Gae hakujibu kitu. ‘Je, nini cha mno mzee?’ aliendelea Fumu. Kimya chengine. ‘Je, homa? Kimya tena. Fumu aliemewa. Alikuwa na nini mzee huyu? Ni wazi kwamba Gae hakuziba kauli. Labda walimpanda wa kwao. ‘Je, msaada gani?’ aliuliza Fumu huku akijua hakuwa na la kumsaidia Mzee Gae. Hisia ya maneno ni sehemu ya wajibu kwa rafiki mkweli, pindi vitendo vikiwa haviyumkiniki. ‘Jali nafsi yako, fanya ulilolijia, unanitakia nini mimi?’ Sauti ya Mzee Gae ilikuwa imejaa kitetemeshi (Mohamed, 1980: 11).

Matembezi ya Fumu kwa Mzee Gae yalikuwa na lengo la kumuuliza maswali zaidi kuhusu mawazo yaliyokuwa yanaisumbua nafsi yake. Fumu alibaini kuwa mawazo haya yalitokana na maneno aliyokuwa akiambiwa na Mzee Gae kuhusu umuhimu wa kutafakari namna ambavyo wangechukua hatua za kuleta mabadiliko katika jamii.

Mzee Gae alinyamaza bila kusema lolote alipojuliwa hali na Fumu. Tabia yake inaibua taswira ya mtu ambaye ana ulemavu wa akili kwa kuwa inakiuka kaida za jamii. Kwa mfano, katika mahusiano ya jamii ya kila siku, ni jambo la kawaida mtu kumjulika hali mwingine. Kama anavyoashiria Fumu, salamu hudhihirisha urafiki wa dhati. Fumu alipomuuliza Mzee Gae alihitaji msaada gani. Mzee Gae alimjibu:

‘Jali nafsi yako, fanya ulilolijia, unanitakia nini mimi?’ Sauti ya Mzee Gae ilikuwa imejaa kitetemeshi (Mohamed, 1980: 11).

Mzee Gae alimwambia Fumu ajali nafsi yake kuashiria kuwa Fumu alihitaji kujisaidia kwanza kabla ya kuwauliza wengine walikuwa wanahitaji msaada gani. Hii ni kwa sababu, kama anavyoeleza mwandishi, Fumu hakuwa na chochote cha kumpa. Mzee Gae anaonekana kushangazwa na ukweli kuwa Fumu licha ya kuwa kijana mwenye nguvu hakuweza kujitegemea. Ni kinaya kuwa Fumu alikuwa ameenda kupaa moto kwa Mzee Gae ilhali anamuuliza Gae alihitaji msaada gani. Hali hii inaashiria kuwa Fumu alikuwa anahitaji usaidizi zaidi kuliko Mzee Gae kwa kuwa hakumiliki hata kiberiti. Mzee Gae anamkejeli Fumu kwa kukosa kiberiti ambacho ni kifaa cha kimsingi na kwenda kwake kupaa moto. Mzee Gae anatumia sitiara ya simba kumkejeli na kumfanyia stihizai Fumu.

Yah, wewe ni simba, simba mwoga wewe uliyeshindwa kumiliki kijiti kimoja cha kibiriti; unasafiri masafa yote kutoka kwako kuja kwa Gae kupaa moto; aibu; fedheha. Nimekufunzeni, nimekwambieni, nimekufunulieni siri za dunia (Mohamed, 1980: 12).

Maneno ya Mzee Gae yana ujumbe mzito. Mwandishi anasema kuwa Fumu alisalimisha nafsi yake imeze maneno yale mazito yaliyotokana na mwendawazimu. Simba ni mnyama anayetambulika kwa ujasiri wake na anatambulika kama mfalme wa wanyama wengine wa pori. Kutokana na nguvu na

uwezo wake, simba hawezi kutishwa na mnyama yeyote porini. Hata hivyo, Mzee Gae anaashiria kuwa kuna simba mwoga, kumaanisha kuwa licha ya kuwa na sifa zote za mnyama aitwaye simba, simba mwoga anadhihirisha hali ya unyonge na woga na hawezi kuitetea haki yake. Mzee Gae anajiita simba mkali kwa kuwa yeye ana ujasiri wa kukosoa na kusema ukweli kuhusu dhuluma na unyanyasaji. Haogopi kuwakashifu wanaoendeleza dhuluma licha ya kutishwa, kupigwa na kufungwa gerezeni. Kadhalika, anamwita Fumu simba mwoga kuashiria kuwa ingawa yeye alikuwa na nguvu na uwezo wa kubadilisha hali mbaya ya maisha iliyomkabili pamoja na jamii kwa jumla, aliogopa kufanya hivyo. Kauli hii ya Mzee Gae kuhusu woga wa Fumu inathibitishwa wakati ambapo Fumu alimkabili Fauz, tajiri na mmiliki wa shamba walikokuwa wanaishi Mzee Gae, Fumu pamoja na watu wa tabaka la chini, aliyekuja kibandani kwake na kumtisha. Mwandishi anaeleza woga uliomkabili Fumu kwa maneno haya:

Kwa dhahiri, Fumu aliogofya na hadhi ya Fauz na babaake, Bwana Hamoud. Na hili si ila-nani asiyetetemeshwa na Bwana Hamoud au Fauz, mwanawe?... Hamoud alimiliki ardhi ambayo yeye Fumu aliihitaji kwa maisha yake. Lilikuwa tegemeo ambalo Fumu alichelea kulivunja. Hakuweza kuufisidi mzizi wa maisha yake (Mohamed, 1980: 6).

Fauz alikuwa mtoto wa Bwana Hamoud ambaye alikuwa mmiliki wa shamba ambako Fumu alikuwa anaishi. Kupitia kwa maelezo ya mwandishi kuwa; '*Fumu alikuwa na dharau kubwa kwa Bwana Hamoud na aila yake,*' ni dhahiri kuwa Fumu alichukizwa na wanyanyasaji lakini aliogopa kukabiliana nao kwa kuhofia kupoteza makao na tegemeo lake, kijishamba alichokuwa anaishi, kilichomilikiwa na Bwana Hamoud. Woga wa kukabiliana na wanyanyasaji kama vile Hamoud na mwanawe Fauz, ndio uliomfanya Mzee Gae kumwita Fumu simba mwoga. Zaidi ya hayo, Mzee Gae anatumia jazanda anaposema kuwa Fumu ni simba ambaye ana mkia lakini ameufyata. Simba aliyefyata mkia anaashiria woga na kutojiamini. Sitiara ya simba imetumiwa na Mzee Gae kuashiria kuwa wanajamii walikuwa na nguvu na uwezo wa kubadilisha hali ya dhuluma na unyanyasaji iliyowakabili ila waliogopa kukabiliana na watu waliokuwa wakiwanyanyasa. Mzee Gae anasema kuwa uwezo wa kudai haki yao ungetambulika iwapo wanajamii wangeanza kuuliza maswali ili wajue ni kwa nini maisha yao yalikuwa ya unyonge na waanze kudai mabadiliko bila woga wowote.

Katika jitihada zake za kuwahamasisha wanajamii wanaomzunguka kuhusu mazingira ya dhuluma na unyanyasaji, Mzee Gae anatumia sitiari ya marembeo kwa kusema:

Ah, unanikumbusha Mungu, ndio lakini ana viumbe dhaifu; la, sio viumbe hivi, marembeo ya jamii. Vimechanwachanwa, vimeraruliwa, lakini bado viumbe vya Mungu, watasema? Nimekufunzeni, nimekwambieni, nimekufunulieni siri za dunia (Mohamed, 1980: 12).

Mzee Gae anaelekeza kauli hii kwa Fumu alipoenda nyumbani kwake kupaa moto. Mzee Gae anadai kuwa licha ya kuwa Mungu ana viumbe, viumbe hawa kwa maoni yake hawakuwa viumbe ila ni marembeo ya jamii. Marembeo ni vitu au vifaa vya kurembesha na vinaweza kutumiwa kwa jinsi yoyote ile ili kukidhi maslahi ya anayevitumia. Mzee Gae anawaita wanajamii marembeo ili kuashiria kuwa wao walikuwa wanyonge na walitumiwa na wenye nguvu ili kutimiza maslahi yao; ni kama vitu vya kurembesha tu, hawakuwa na thamani na waliweza kufanyiwa chochote. Kadhalika, anatumia jazanda ya kuchanwathanwa na kuraruliwa ili kuchora taswira ya dhuluma waliyoipitia wanajamii. Mzee Gae anapobainisha kuwa wanajamii wanapitia dhuluma licha ya kuwa wote ni watu wa Mungu, anaashiria kuwa jamii imegawika katika matabaka, tabaka la watawala wenye utajiri na tabaka la watu maskini wanaotawaliwa. Katika imani ya dini ya Kiislamu na Kikristo Mungu ni mwenye nguvu kuliko viumbe wote. Mafundisho ya dini hizi yanaelekeza kwamba Mungu hana upendeleo na watu wote wana hadhi sawa mbele yake. Kwa hivyo, Mzee Gae anapotoa kauli kuwa watu hawa ni wa Mungu, anadhamiria kuonesha kuwa watu wote duniani wana thamani sawa mbele ya Mungu na wanastahili kupewa haki.

Matumizi ya mafumbo ya Mzee Gae yaliwafanya watu kusema kuwa alikuwa na ulemavu wa akili kwa kuwa alisema mambo ambayo hawakuyaelewa. Kwa mfano, Mzee Gae alipoenda kibandani kwa Fumu usiku aliongea kwa mafumbo, mwandishi anaeleza:

Fumu...hakujua Mzee Gae kakusudia nini. Ulikuwa mzaha? Wazimu? Au kweli...(Mohamed, 1980: 99).

Mzee Gae aliingia nyumbani mwa Fumu huku akicheka na kumwambia Fumu kuwa ngawa walishafika kutoka mjini. Alisema:

Wameshafika ngawa, wameshafika, wamekuja toka mjini kwa miguu (Mohamed, 1980:98).

Wakati huu Fumu alikuwa akiwasubiri wenzake ambao walikuwa wanakuja kwake ili wazungumze kuhusu hali ya dhuluma na unyanyasaji iliyokuwa ikiwakabili na kupanga mikakati ya kutafuta haki. Mzee Gae anatumia sitiari ya ngawa kuwarejelea watu waliokuja kwa Fumu. Fumu aliposhangaa ni kwa nini wageni wake wakaitwa ngawa, Mzee Gae alimjibu:

Sio mimi n'nowaita ngawa! Sio mimi-hujapata kusikia, au hujapata kuitwa ngawa; fanya jambo lolote lisilowafurahisha, watakwambia, we ngawa! Mimi mwenyewe najiona ngawa, wewe Fumu pia ngawa, na wao vilevile... na wala silichukii jina la ngawa- siku moja ngawa atakata vichwa vyote vya kuku (Mohamed, 1980:98).

Mzee Gae anaeleza kuwa vijana waliofika kwake walipewa jina ngawa na wanyanyasaji. Aidha, anasema kuwa yeye na Fumu ni ngawa pia. Ngawa ni mnyama wa porini anayependa kula kuku. Kuku ni ndege ambaye hufugwa

nyumbani. Kwa hivyo, ili kumpata kuku na kumshambulia, ngawa huenda wanakofugwa kuku, kuwashambulia na kuwakamata. Kisha huwanyonya damu na kuwaacha wakifa. Taswira ya vijana hawa waliotoka mjini kuja kijijini kwa kina Fumu inafananishwa na jinsi ngawa wanavyotoka porini na kwenda nyumbani wanakofugwa kuku na kuwashambulia. Kitendo cha ngawa kuwanyonya damu kuku hadi kufa ni kiashiria cha unyonyaji na unyanyasaji ambao watu wenye nguvu na mamlaka wanatekeleza dhidi ya wanyonge. Ni kinaya kuwa watu wanaodhulumu wanawaita wadhulumiwa ngawa ilhali wao ndio wanaostahili kuitwa ngawa kutokana na tabia yao ya unyanyasaji. Mzee Gae anaposema kuwa yeye ni ngawa anaashiria kuwa kuna uwezekano kwamba hali ya dhuluma iliyokuwapo ingebadilika. Sitiari ya ngawa na kuku inatumiwa na Mzee Gae ili kuashiria mapinduzi ambayo yanatokea baadaye katika riwaya ya *Dunia Mti Mkavu* ambapo wanajamii waliodhulumuwa waliungana na kupigania haki zao kwa kukabiliana na watu waliowanyanyasa. Mzee Gae anawafananisha wanaonyanyaswa na ngawa ilhali wale ambao ni wanyanyasaji anawalinganisha na kuku. Hii ni kwa sababu waliokuwa wananyanyaswa walitumia nguvu kuwang'oa mamlakani wale waliokuwa wanawadhulumu.

Mzee Gae anaonekana mara kwa mara akicheka kicheko cha ghafla hata alipokuwa peke yake. Si kawaida kwa binadamu mwenye akili timamu kucheka peke yake. Kicheko katika hali halisi huashiria furaha na kuridhika. Kwa hivyo, ni kinaya kuwa Mzee Gae alikuwa anacheka licha ya hali mbaya ya maisha aliyoishi. Inabainika kuwa nguo zake zilikuwa chafu na mwili wake ulikuwa umedhoofika. Kicheko chake hakikuwa cha furaha ila kilibeba ujumbe mahususi. Mzee Gae alimcheka Fumu kwa kukosa mahitaji ya kimsingi kama moto. Kicheko cha Gae kinatumiwa na mwandishi kuwakejeli wanajamii kwa kuwa, ingawa hawakuwa na mahitaji ya kimsingi, hawakuchukua hatua yoyote kubadilisha hali yao ya umaskini. Kukatika ghafla kwa kicheko cha Mzee Gae kunalenga kumpatia msomaji nafasi ya kutafakari zaidi kuhusu ujumbe ambao mwandishi alinua kuwasilisha. Kwa mujibu wa Niles (2016), kicheko na uhuru ni mambo mawili yanayoambatana na kwamba kicheko kina uwezo wa kumfanya mtu ajihisi kuwa yuko huru anapokuwa chini ya utawala unaokandamiza. Kadhalika, kicheko huashiria hali ya kukejeli na kudharau jambo fulani.

S. A. Mohamed kupitia ulemavu wa akili wa Mzee Gae katika riwaya ya *Dunia Mti Mkavu* analenga kuwakashifu wasaliti ambao ni vikwazo katika harakati za kuleta mabadiliko. Kwa mfano, Mzee Gae na wenzake walipotambua kuwa Makame ni msaliti, aliwaeleza haya:

‘Ndio desturi ya njaa hiyo,’ alizuka tena Mzee Gae. ‘hukudhili ikakuvunjavunja wewe na watoto wako; isitosheke, tena hukutia utumwani, na mwisho hukutenga na aliye wako. Ni udhaifu mkubwa unaotutumburujikia sisi maskini (Mohamed, 1980:105).

Makame alikuwa kijana mmoja kati ya wale waliokuwa wanapanga njama za kuvamia kituo cha polisi wakiwa na Fumu na Mzee Gae. Mzee Gae alitambua kuwa Makame alikuwa akimpelekea Fauz habari kuhusu mipango yao ya kuwavamia wanyanyasaji. Jambo hili liliwakasirisha sana Fumu na wenzake kwa kuwa Fauz alikuwa adui yao. Fumu alijawa na chuki alipokumbuka namna Makame alivyokuwa amemtendea mambo mengi mabaya. Makame alikuwa ameifisidi ndoa kati ya Fumu na Kazija. Kadhalika, alikuwa ameshiriki katika kuichoma konde yake. Mzee Gae anamtuliza Fumu kwa kumwambia kuwa usaliti ni sifa inayodhihirika kwa watu wenye njaa.

Mzee Gae anaihuisha njaa kwa kuipa sifa ya utendaji mithili ya kiumbe aliye na uhai. Anasema kuwa njaa ina uwezo wa kumvunjavunja mtu na watoto wake, kumtia utumwani na kumtenganisha na marafiki zake. Njaa inaashiria tamaa waliyo nayo wasaliti kama Makame. Makame anajitenga na marafiki zake na kuwasaliti kwa lengo la kujinufaisha mwenyewe. Mzee Gae anatumia njaa kama ishara ili kuwafahamisha wanajamii kuwa katika harakati za mapinduzi hapakosi watu ambao wanawasaliti wenzao. Watu hawa huongozwa na tamaa na maslahi yao binafsi. Aidha, kwa kubainisha madhara yanayowapata wasaliti hawa, Mzee Gae analenga kuwaonya wanajamii dhidi ya tabia hii. Anadai kuwa usaliti husababisha kuvunjika kwa familia na kutenganishwa na watu wa karibu kwa kuwa msaliti hujali maslahi yake pekee. Mtu mwenye tamaa huishi kama mtumwa wa wanaompa kazi ya kuwasaliti wenzake. Aidha msaliti daima huishi kwa woga kwa kuwa asipotekeleza jukumu hili huenda watu hao ambao ni wanyanyasaji wakamduru au hata akadhuriwa na watu anaowasaliti. Kadhalika, mtu huyo husema uongo ili kujipendekeza kwa watu hawa, ni haini, na hatekelezi majukumu yake kulingana na matarajio ya jamii. Mzee Gae anaeleza zaidi sifa za msaliti:

Lahaula, shujaa hugeuzwa mwoga; mkweli, mwongo; mwaminifu, haini; mwanamme, mwanamke...njaa (Mohamed, 1980:105).

Mzee Gae anasema kuwa njaa humgeuza shujaa kuwa mtu mwoga na msema ukweli kuwa mwongo. Aidha, mtu mwaminifu hugeuka na kuwa haini na mwanamume kuwa mwanamke. Katika kufafanua athari za usaliti, Mzee Gae anaeleza sifa kinzani za mtu msaliti. Anaashiria kuwa usaliti humfanya mtu kusema mambo ambayo si ya kweli na mtu mwenye ushujaa kuwa mwoga. Kadhalika, anasema kuwa mtu mwaminifu hugeuka kuwa haini. Haini ni mtu anayetoa siri na kutenda matendo maovu kwa nchi yake kwa manufaa ya nchi nyingine au watu wengine. Kwa hivyo, kuwasaliti watu ni kitendo kinachodhihirisha woga. Aidha, msaliti anaweza kusambaza habari za uongo ili ajinufaishe yeye mwenyewe.

Kupitia kwa ulemavu wa akili wa Mzee Gae mwandishi anatumia kejeli kama mbinu ya kuwasilisha ujumbe wake. Kwa mujibu wa Mrikaria (2010), matumizi ya kejeli hunuia kufichua ubaya au udhaifu fulani alionao mhusika fulani. Mrikaria anaendelea kusema kuwa mhusika anaweza kumcheka mhusika

mwingine aliyepatwa na matatizo fulani au msiba fulani ilhali msiba kama huo ukampata yeye. Uhalisi huu unajitokeza katika maneno ya Mzee Gae anaposema:

‘Mwanamme,’ alianza kuhuruju huku kaviringa ngumi mikono yake yote miwili na kusema kwa hamaki, ‘mwanamme mzima hapo ulipo, kijana shababi mwenye nguvu zako...’ alisita, na sasa alikaza mviringo wa ngumi zake na kuanza kutafuna meno.’ Simba, simba, yuko wapi simba? Hahaaa... Fumu, wewe simba? Nani simba katika kijiji hiki? Nani simba katika nchi hii? Mimi tu; mimi simba; naweza kunguruma ninavyopenda. Mnaniita mwendawazimu, nani asiyekuwa mwendawazimu? Kila mtu mwendawazimu katika ulimwengu tajiri lakini wenye ulitima’ (Mohamed, 1980: 12).

Kama wanavyosema Singh (2012) na Mrikaria (2010), kejeli ni mzaha wenye uwezo wa kuwasema, kuwasengenya na kuwakebehi wanajamii kwa lengo la kuwarekebisha, kuwaonya, na kuwaelimisha. Aidha, kejeli hutumika kwa lengo la kuyaweka wazi mambo yaliyopo katika jamii, kulingana na matukio yaliyopo na yanayotokea. Kejeli hutumiwa na waandishi ili wasomaji wafikirie kwa undani kuhusu ujumbe unaowasilishwa na waelewe ujumbe huo. Kama anavyosema Mrikaria (2010), wakati wa ukoloni, fasihi ya Kiswahili ilitumika kusawiri hali halisi ya maisha ya wakati huo. Mrikaria anasema kuwa waandishi wa fasihi ya Kiswahili waligeuza mbinu zao za uandishi na kutumia mbinu ya kejeli katika kuonesha jinsi jamii ilivyokuwa ikinyanyaswa, kuonewa na kutawaliwa kinyama; hali ambayo iliwakosesha amani katika maisha yao ya kila siku.

Kupitia kwa Mzee Gae, S. A. Mohamed anatumia kejeli kama mbinu ya kuwasilisha ujumbe wake. Mzee Gae anasema kuwa kila mtu ni mwendawazimu kwa kuwa hawatambui hali inayowazunguka; ingawa kwa maoni yao yeye ndiye mwendawazimu. Mzee Gae anamkebehi Fumu anapomuuliza iwapo yeye ni simba. Anatumia sitiara anapojiita simba kuashiria kuwa yeye pekee ndiye aliyekuwa na ujasiri wa kuwashutumu watawala waliokuwa wanawadhulumu wanajamii wa kawaida kiasi kwamba aliwahi kufungwa jela ili kunyamazishwa. Mzee Gae anamsimanga zaidi Fumu na kusisitiza kuwa yeye ni mwoga anapomwambia:

‘Anakwenda zake,’ alibweka Mzee Gae, ‘anakwenda zake masikini, anakwenda kama kusi anayefukuzwa na Kaskazi, mwoga,’ alipaza sauti kama vile alikuwa mgonjwa wa homa. ‘Mwoga, anayepita kuniuliza mimi, Nikushaidie niini? Nikushaidie niini? Kwa nini hujisaidii nafsi yako? Usiniambie unisaidie, utanisaidia nini mwoga we?’ Alicheka kicheko cha nguvu kilichopaa kwenye hewa.’ Mwoga rejeaaa Mwogaaa!’ lilipaa sauti lake juu zaidi na kuharibu ukimya uliokuwepo (Mohamed, 1980: 13).

Mzee Gae alitamka maneno haya alipokuwa anamkaripia Fumu. Fumu hakujua ni nini kilichokuwa kimemkasirisha Mzee Gae lakini kama anavyosema mwandishi;

‘wakati wa machafuko ya tabia yake, ndipo maneno ya Mzee Gae yalipomwathiri Fumu kuliko pale mizimu yake ilipogonywa.’ Kauli hii ‘machafuko ya tabia yake’ inaashiria hali ya ulemavu wa akili ya Mzee Gae kwamba alikuwa ana tabia ambazo hazikuwa za binadamu wa kawaida. Mwandishi anaeleza kuwa maneno aliyoyasema akiwa katika hali hii yalikuwa na athari kubwa kwa wanajamii. Maneno ya Mzee Gae yanalenga kumzindua Fumu, ambaye kimsingi anawakilisha wanajamii wengine, ili watambue kuwa walihitaji usaidizi zaidi kuliko alivyohitaji yeye. Usaidizi wa nafsi anaoulenga Mzee Gae ni kuwa wanajamii walihitaji kujisaili na kuelewa kuwa ni wao wenyewe tu waliokuwa na uwezo wa kujitoa katika hali ya ukandamizaji iliyowazunguka, kuleta mabadiliko na kujenga jamii mpya yenye haki na usawa.

Kama anavyosema de Saussure (1983) na Elran (2011), hatua za kuzua maana kutoka kwa uwakilishaji hufungwa na mifumo ya kijamii na hali zingine za kimuktadha zinazotawala maana mbalimbali zinazoweza kujitokeza katika hali fulani. Kadhalika, mwandishi huwa na sababu maalumu ya kuwachora wahusika wake kwa namna fulani kulingana na mazingira yanayokithiri katika jamii husika. Kwa mfano, katika riwaya ya *Dunia Mti Mkavu*, kupitia kwa Mzee Gae, mwandishi anatumia hadithi fupi zinazozua uhusika wake kutoka kwa mazingira yanayoeleweka kwa jamii ili kuwasilisha ujumbe wake. Hadithi hizi zinahusu matukio ya kawaida lakini zinaelezea mazingira ya kisiasa yanayoizunguka jamii husika.

Kwa mujibu wa Bertocini (1989), riwaya ya *Dunia Mti Mkavu* inaangazia uhalisia wa hali ilivyokuwa huko Zanzibar kabla ya mapinduzi ya mwaka 1964. Hali hii ya kisiasa inajitokeza katika hadithi zilizosimuliwa na Mzee Gae katika riwaya ya *Dunia Mti Mkavu*. Ingawa hadithi alizosimulia zilikuwa na ujumbe mahususi, watu walizichukulia kuwa ni ‘hadithi za Abunuwas’ ambazo hazikuwa na maana kwa kuwa kulingana na maoni yao zilizosimuliwa na mtu aliyekuwa na ulemavu wa akili. Kupitia hadithi hizi Mzee Gae anachora taswira mwafaka zinazolenga kupitisha ujumbe mahususi. Hadithi hizi zimefumbwa na hazieleweki moja kwa moja ingawa zimebeba ujumbe mzito. Kwa mfano, Mzee Gae na wenzake walipokuwa katika kikao cha kupanga namna ambavyo wangetekeleza mapinduzi, kijana mmoja kwa jina Hasani alionekana kuwa na wasiwasi kuhusu hatima yao iwapo wangekamatwa. Mzee Gae anawatuliza kwa kusimulia hadithi ya nyuki. Aliwachorea taswira ya nyuki na kusema kuwa ingawa nyuki ni kiumbe mdogo na dhaifu, anapochokozwa huwa ni hatari mno. Kadhalika, licha ya kuwa anafahamu fika kuwa akishamchoma mtu hatima yake ni kifo, hajali kwa kuwa kifo chake hutokea katika harakati za kuipigania jamii yake. Mzee Gae anaendelea kusema kuwa mtu anapochomwa na nyuki, hatimaye maumivu huisha lakini mtu hawezi kuyasahau na hivyo huchukua tahadhari kila anapomwona nyuki mwingine. Mzee Gae anamalizia usimulizi wake kwa kicheko kama kwamba hakusema lolote la maana, lakini kama anavyoeleza mwandishi:

Waliokuwepo walitumbua macho kwenye hewa kama kwa kuipekua picha aliyoichora mzee huyo. Kila mmoja alivutwa na ufundi wa kuzungumza wa Mzee Gae. Mifano mizito, maneno yake mateuzi na tashbihi zake husadifu vyema na kufunua ukweli wote kwa maneno machache (Mohamed, 1980: 105).

Kisa hiki cha nyuki kilinua kuwafunulia vijana kuhusu jukumu lao katika kuleta mabadiliko kwenye jamii yao. Lengo la Mzee Gae katika kuwasimulia kisa cha nyuki lilikuwa ni kuwapa moyo vijana hawa, kwamba wasiwe na woga, watimize wajibu wao hata kama wangepatwa na maafa. Kwa kuwa kama anavyosema Mzee Gae, licha ya nyuki kuonekana kuwa ni kiumbe dhaifu na mnyonge, madhara yake ni makubwa hasa anapokuwa na hasira. Nyuki ni kiwakilishi cha watu waliokuwa wanadhulumiwa, wanyonge, waliodharauliwa na kuonekana kuwa hawakuwa na uwezo wowote. Hata hivyo, kudhulumiwa kwao kwa muda mrefu kungewapa nguvu na ari mpya ya kukabiliana na adui kama jinsi nyuki anavyokabiliana na adui zake anapopatwa na hasira. Nyuki ni mdudu ambaye anapomchoma mtu hatima yake huwa ni kifo. Hata hivyo, kitendo chake hutokana na azimio lake la kuilinda jamii yake kutokana na adui. Vivyo hivyo vijana walihitaji kujitolea mhanga kuipigania haki yao bila kujali matokeo ya kitendo hiki. Vijana walipaswa kuwa tayari kwa matokeo yoyote yale na kujua kuwa kitendo chao kingeweza kuwaangamiza, jinsi ambavyo nyuki humshambulia adui licha ya kufahamu kuwa hatima yake ni kifo. Hata hivyo, kifo chao kitakuwa kimetuma ujumbe kwa wanyanyasaji kwamba watu wanazitambua haki zao na watazipigania na hivyo basi watachukua tahadhari kuhusu jinsi wanavyoendeleza mambo katika jamii.

Mzee Gae alisimulia hadithi nyingine alipofikishwa mahakamani pamoja na wenzake baada ya jaribio lao la kuvamia gereza kutibuka. Mzee Gae alijitetea kwa kutoa kisa cha nyoka na chura. Nyoka ni aina ya mnyama ambaye anaweza kumdhuru mtu au mnyama kutokana na sumu iliyopo mdomoni mwake. Sumu hii humwathiri mtu au mnyama anayeumwa na nyoka kiasi kwamba anaweza kufa. Kwa hivyo nyoka ni mnyama hatari. Nyoka hana uwezo wa kuona vizuri ila hutumia ulimi wake ili kuyafahamu mazingira yake. Tofauti na nyoka, chura huwa na uwezo mkubwa wa kuona hasa anapokuwa katika sehemu ambayo hakuna mwangaza wa kutosha. Tofauti na nyoka, chura anaweza kukimbia kwa kasi.

Katika kisa cha nyoka na chura, Mzee Gae alieleza namna ambavyo chura hukimbia na kujificha shimoni mwake anapofukuzwa na nyoka. Huko shimoni, chura hutulia huku akiwa ameweka kinywa chake wazi akimsubiri nyoka. Nyoka naye bila tahadhari, huku akifikiria kuwa anaingia shimoni, hujikuta kinywani mwa chura. Hatimaye chura hufumba kinywa chake. Licha ya jitihada za nyoka kujinasua, chura huzidi kujitutumua na kuvimba pale shimoni na mwishowe kumdhibiti nyoka. Nyoka anaishiwa na pumzi na kufa. Mzee Gae alihitimisha hadithi ya nyoka na chura kwa kusema hivi:

Na hii huthibitisha kwamba ijapo kuwa kila siku nyoka humwinda chura, iko siku japo moja, chura humwinda nyoka kwa ajili ya kujihami...chura humwua nyoka bwana, sikatae...usikatae...(Mohamed, 1980: 114).

Hadithi ya nyoka na chura inachora taswira ya namna nyoka anavyoangamizwa na chura ambaye mwanzoni huwa ndiye mdhulumiwa. Taswira ya namna nyoka anavyommeza chura inajitokeza katika maneno haya ya Mzee Gae. Anasema:

Nyoka tokea lini kumpa chura nafasi ajitete? Ni undanganyifu tu; sisi tuko hapa, na nyinyi mko huko, tumezeni kama mlivyozowea kumeza, tumezeni, tumezeni, sisi tumo kinywani mwenu. Maneno yatasaida nini? Maneno hayatasaidia kitu; hayatasaidia kuzuia uchu wenu. Tumezeni; hamna haja kutuuliza mtumeze vipi. Tokea lini nyinyi kufundishwa kumeza? (Mohamed, 1980: 113).

Mzee Gae alimwambia hakimu maneno hayo kama njia yake ya kujitetea. Maneno yake yanaashiria hali ya kutokuwa na akili yenye urazini kwa kuwa si kawaida kwa mtu kujitetea mahakamani kwa kumuuliza hakimu maswali.

Kutokana na maneno ya Mzee Gae inabainika kuwa nyoka ndiye mwenye nguvu na uwezo wa kumdhulumu chura. Hata hivyo kisa cha nyoka na chura alichosimulia kinaashiria kuwa kuna uwezekano wa hali hii kubadilika. Nyoka ni kiwakilishi cha watu wanaowadhulumu wengine ilhali chura ni kiwakilishi cha watu wanaodhulumuwa. Mwanzoni, nyoka ndiye mdhulumu lakini anaishia kuwa mdhulumuwa pale ambapo chura anatumia uwezo wake wa kukimbia na uwezo wake wa kuona vizuri mahali penye giza ili kukabiliana na hatari ya kuuawa na nyoka. Katika mazingira ya kawaida mdhulumu ndiye humdhibiti mdhulumuwa lakini, kutokana na hadithi ya Mzee Gae inabainika kuwa kuna wakati ambapo uhalisia huu utabadilika; wakati ambapo mdhulumuwa atakapoamua kutumia ujanja, busara na jitihada zake ili kumdhibiti mdhulumu na kumwangamiza kama chura alivyomwangamiza nyoka.

Baada ya masimulizi yake hakimu alimwona Mzee Gae kama mwendawazimu na hivyo akamwamuru azungumzie mambo yaliyohusu kesi hiyo asitoe '*hadithi za Aesopo*'. '*Hadithi za Aesopo*' ni za kubuni na hazina uhalisi. Kwa hivyo hakimu hakuona uhusiano wowote kati ya hadithi alizosimulia Mzee Gae na kesi iliyomkabili. Aidha, watu waliokuwa pale mahakamani hawakuelewa ujumbe uliokuwa katika hadithi ya Mzee Gae kwa kuwa kama hakimu alivyosema; walimchukulia kama mtu mwenye upungufu wa akili. Kupitia kwa hadithi hii ya Mzee Gae, S. A. Mohamed anaangazia suala muhimu kuhusu uwezekano wa mabadiliko kutokea katika jamii ambapo haki na usawa zitazingatiwa.

Matukio yanayotangulia kufikishwa mahakamani kwa Mzee Gae na wenzake yanashabihiana sana na matukio halisi yaliyoshuhudiwa wakati wa mapinduzi ya mwaka 1964 huko kisiwani Zanzibar. Mapinduzi haya yalitokana na hali ya wakazi wa Zanzibar kutoridhika na uongozi wa kiimla uliokuwa kisiwani

humo. Kama anavyosema Ohly (1981), mapinduzi haya yalikuwa kilele cha tofauti za kitabaka na kikabila zilizokuwa zimekithiri huko kisiwani.

Kulingana na Wilson (2013), inakisiwa kuwa theluthi moja ya Waarabu waliokuwa wakiishi katika kisiwa cha Unguja waliuawa wakati wa mapinduzi yaliyotokea kisiwani humo mwaka 1964. Wengine walilazimishwa kuhamia kwingine mapinduzi haya yalipotokea. Waarabu waliobaki walinyang'anywa mashamba yao na kunyimwa ajira serikalini. Huu ndio ulikuwa mwisho wa miaka mia moja na hamsini ya utawala wa kiuchumi na kitamaduni wa Waarabu na Wahindi waliotoka maeneo ya Asia Kusini.

5.0 Hitimisho

Katika makala hii imebainika kuwa ulemavu wa Mzee Gae umetumiwa na mwandishi katika riwaya ya *Dunia Mti Mkavu* kuashiria matukio yaliyotokea kisiwani Zanzibar. Matukio haya yalisababisha mabadiliko ya kisiasa, kijamii na kiuchumi kisiwani humo. Ulemavu wa akili wa Mzee Gae umetumiwa na mwandishi kama mtindo wa kuwasilisha maudhui ya kimapinduzi ambapo ulemavu wake unajitokeza kama nyenzo ya kuwazindua na kuwahamasisha wanajamii wachukue hatua ya kubadilisha hali ya dhuluma na unyanyasaji iliyowazunguka. Matukio yanayopatikana katika riwaya ya *Dunia Mti Mkavu* yanatoa taswira ya hali ilivyokuwa kisiwani Zanzibar kabla ya mapinduzi. Kadhalika, hatima ya kisiwa hiki inaweza kulinganishwa na mapinduzi yaliyotokea katika riwaya ya *Dunia Mti Mkavu*. Mzee Gae alitekeleza wajibu mkubwa katika kuanzisha mapinduzi hayo kwa kuwa alikuwa mstari wa mbele katika kuwazindua wanajamii na kushiriki katika harakati za kuleta mabadiliko licha ya wanajamii kumchukulia kama mtu mwenye ulemavu wa akili. Makala hii imeeleza namna ambavyo Mzee Gae licha ya kuonekana kwa wanajamii wenzake kama mtu mwenye ulemavu wa akili, alifanikiwa katika kuizindua jamii kwa kupitisha ujumbe kwa wanajamii kuhusu haja ya kupigania haki na kuleta mabadiliko katika jamii husika.

Marejeleo

- Bertocini, E. (1989). *Outline of Swahili Literature*. Berlin: Leiden.
- Elran, R. (2011). *Metaphors of Madness in Narratives of Schizophrenia*. Jerusalem: Hebrew University Press.
- Felman, S. (2003). *Writing and Madness*. California: Stanford University Press.
- Foucault, M. (1977). *Madness and Civilization: A History of Insanity in the Age of Reason*. New York: Vintage Books.
- Freud, S. (1920). *A General Introduction to Psychoanalysis*. New York: Bono and Liveright.
- Leech, G. and M. Short. (1981). *Style in Fiction: A Linguistic Introduction to English Fictional Prose*. London: Longman.

- Mackenzie, P. (2014). *Psychopathy, Antisocial Personality and Sociopathy: The Basics, A Historical Review*. Illinois: The Forensic Examiners.
- Mazrui, A. M. (1984). *Dunia Mti Mkavu: A Swahili Literary Treatise on Marxism, Kiswahili*, 53(1): 198-207.
- Mlacha, S.A. (1987). Aggression as a Social and Mental Disorder: A Study of Swahili Novels, *Kiswahili*, 54(1): 146-166.
- Mohamed, S. A. (1980). *Dunia Mti Mkavu*. Nairobi: Longman.
- Mrikaria, S. E. (2010). Kejeli na Fasihi ya Kiswahili-Tanzania, *Swahili Forum*, 17: 104-125.
- Niles, J. D. (2016). *Old English Literature: A Guide to Criticism with Selected Readings*. Amazon: Wiley Publishers.
- Ohly, R. (1981). *Aggressive Prose: A Study of Kiswahili Prose of the Seventies*. Dar es Salaam: TUKI.
- Prahlad, A. (1996). *African-American Proverbs in Context*. Mississippi: University Press of Mississippi.
- Prendergast, C. (2001). "On the Rhetorics of mental Disability," in Wilson, C.J and Lewieck, C. (Eds.), *Embodied Rhetorics: Disability in Language and Culture*. Edwardsville: Southern Illinois University Press. pp. 45-60.
- Roberts, D. C. (1980). *Madness and Culture: A Study of Madness in the Works of Woolf, Chekhov and Fitzgerald*. B.A: Simon Fraser University.
- de Saussure, F. (1983). *A Course in General Linguistics*. London: Duckworth.
- Singh, (2012). Humour, Irony and Satire in Literature, *International Journal of English and Literature*, 3 (4): 65-72.
- TUKI, (2004). *Kamusi ya Kiswahili Sanifu*. Nairobi: Oxford University Press.
- Wilson, A. (2013). *The Threat of Liberation: Imperialism and Revolution in Zanzibar*. London: Pluto Press.